

MOTIVNE ZNAČILNOSTI PRIPOVEDI O IZGINULIH JEZERIH NA TOLMINSKEM

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 30. 1. 2017

Izveček: Prispevek s poudarkom na vsebinsko-motivnem vidiku obravnava 30 folklornih pripovedi o izginulih jezerih na Tolminskem, gradivo pa je zajeto iz različnih arhivskih zapisov in objav, največ iz dijaškega arhiva Janeza Dolenca. Vse obravnavane pripovedi o izginulih jezerih vključujejo opredelitev lokacije jezera. Poleg tega pa največkrat vsebujejo vsaj še enega od naslednjih motivov: nastanek naselij, obstoj obročev, za katera so privezovali plovila, plovba po vodi, pojasnilo, kdo ali kaj je povzročilo, da je jezero odteklo, in kako se je to zgodilo, ter opredelitev mesta, kjer je jezero odteklo.

Ključne besede: jezera, folklorne pripovedi, izročilo, Tolminsko, Kobarško, Breginjski kot, divja žena, velikan

Abstract: Exploring the content and motifs of thirty folktales about intermittent lakes in the region of Tolmin, the material is based on various archival and published sources, largely from the personal archives accumulated by Janez Dolenc during his study years. All of the narratives include a specific reference to the location of each lake. In addition, most of them usually contain at least one of the following motifs: the origin of settlements; the existence of mooring rings; sailing; an explanation of who, or what, has caused the lake to vanish, and how this has occurred; and the definition of the locality where the lake has disappeared.

Key Words: lakes, folktales, popular tradition, Tolminsko region, Kobarid region, Breginjski Kot, wild woman, giant

Uvod

Številčnost in raznolikost različic folklornih pripovedi nam pove, ali in koliko je določeno izročilo poznano in zakoreninjeno v nekem okolju. Za folklorne pripovedi o izginulih jezerih na območju Tolminskega lahko rečemo, da so (bile) med bolj razširjenimi, kar dokazujejo številni zapisi v arhivih, objave terenskega gradiva pa tudi literarne predelave (slednje npr. Klodič-Sabladoski 1912; Lovrenčič 1921, Volarič in Volarič 2011: 18). Nekatere od teh pripovedi, ali vsaj njihove dele, lahko še danes dokumentiramo med ljudmi.¹ Na pobudo Tolminskega muzeja je bilo konec leta 2016 za objavo v knjigi *Vode (še) dovolj: Zbornik o vodah na Tolminskem* iz različnih virov zbranih 30 pripovedi (gradiva pa je še precej več), ki so tako ali drugače povezane z izginulimi jezeri na Tolminskem (Ivančič Kutin 2017). Največ gradiva je iz dijaškega arhiva Janeza Dolenca. Profesor na tolminskem učiteljski oziroma gimnaziji ga je s pomočjo svojih dijakov zbral v drugi polovici 20. stoletja, in sicer v različnih krajih na širšem Tolminskem. Nekaj malega je Dolenc že objavil v knjigi *Zlati Bogatin* (1992) in v različnih člankih (npr. Dolenc 1977).² Da pa ne bi ostalo le pri nekomentiranih

objavah gradiva, poskušamo v tukajšnjem prispevku predstaviti nekatere značilnosti pripovedi o nekdanjih jezerih na Tolminskem, pri čemer je posebna pozornost namenjena motivom.

Folklorne pripovedi so prepotovale mnogo ust in časa, preden so bile zapisane; vsak pripovedovalec jih je med pripovedovanjem gradil s svojimi lastnimi besedami, zato imajo številne različice. A bistvo zgodbe (glavno sporočilo) ostaja dokaj stalno. V primeru pripovedi o izginulih jezerih je to trditev, da je *bilo na nekem konkretnem mestu nekoč jezero*. Drugi, bolj obrobni elementi pa so bolj podvrženi spremembam. Značilnost razlagalnih in zgodovinskih povedk, kamor največkrat, glede na njihov poudarek, uvrščamo povedke o izginulih jezerih, je, da bližje kot so našemu času, bolj lahko v njih prepoznavamo konkretne dogodke, čas, prostor in včasih tudi protagoniste (npr. lokacije, ledinska, včasih tudi hišna imena in imena oseb). In obratno, bolj kot so pripovedi stare, več je v njih simbolov (Skrtnar 1994: 46).

Pripovedi o izginulih jezerih seveda niso značilne samo za folklorno izročilo na Tolminskem (o tem že Rutar 1881). V bližnji soseščini, v Poljanski dolini, so bile dokumentirane številne pripovedi o jezerih (tudi o morju), ki so zalivala

notni, včasih nekoliko nerodni; dijakom tega ne moremo zameriti, saj je dialektološki zapis kdaj (pre)trd oreh še za bolj usposobljene zapisovalce. Kljub dialektološkim pomanjkljivostim imajo zapisi neprecenljivo vrednost: ohranili so folklorno izročilo, ki bi se sicer najverjetneje izgubilo. Poleg tega je gradivo razmeroma dosledno opremljeno z dokumentarnimi podatki, zaradi česar je uporabno za folkloristične in druge raziskave.

1 V arhivu Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) ZRC SAZU je hranjen tudi videoposnetek pripovedi Marice Gaberšček z Mosta na Soči. Posnela B. Ivančič Kutin 2011.

2 Za objave je Dolenc gradivo nekoliko polikal in poknjžil. V zborniku *Vode (še) dovolj* pa je gradivo namenoma puščeno v prvotnem dijaškem zapisu (glej Ivančič Kutin 2017). Večina dijakov se je po profesorjevih navodilih trudila, da bi gradivo zapisala v narečju, toda tega se je vsak posameznik loteval po svoje, zato so zapisi ne-

območje Žirov, Trebije, Poljan in Škofje Loke (glej Stanonik 2005: 58–64; Dolenc 2000: 72). Prav tako so folklorne pripovedi o nekdanjih jezerih razširjene po večini hribovitega slovenskega prostora. Najstarejši znani zapis je iz leta 1684, v katerem Valvasor poroča o izginulem jezeru na območju Kamnika (Valvasor 1994: 250); o Kamniškem jezeru so tudi številni mlajši zapisi (npr. Ogrinec 1870: 224; Cevc 1958: 14; Klobčar 2015). Z vodo so bili zaliti okolica Slovenske Bistrice, Laškega, Šmarska dolina za Bočem (Terstenjak 1857: 195), Mislinjska dolina (Špegel 1940), okolica Velenja v smeri proti Šoštanju in v Šaleški dolini od Letuša pri Mozirju do Gornjega Grada (Vijanski 1857: 236), Vitanje (Gričnik 1995: 147) in Matkov kot (Kelemi- na 1997 [1939]: 198).

Mnoge povedke pripovedujejo, da je doline preplavljalo morje, med drugimi tudi dolino Soče pri Tolminu (Vir 6), dolino reke Idrijce,³ Čepovan (Medvešček 1992: 93), Bovško kotlino (Vir 30), Vipavsko (Jelinčič 1994: 382) in Košansko dolino, v Nanosu pa naj bi bile rinke za privezovanje bark (Žele 1996: 25). Vesoljni potop naj bi bil po svetopisemski razlagi kazen za človeško moralno pokvarjenost; toda uničenju sledi obnova Zemlje (Šmitek 2004: 25). Hrovatin po Šmitku povzame, da je odtok vode začetek novega življenja za človeka in naravo; izročilo o vesoljnem potopu je torej povezano z vero v mit o ciklični obnovi sveta – tam, kjer je bila nekoč naselbina, je zdaj jezero, in kjer je bilo nekoč jezero, je zdaj nastala naselbina (prim. Hrovatin 2007: 109, 110). Voda, kot so poplava, jezero, potop, vesoljni ocean, pa lahko na simbolni ravni predstavlja stanje pred stvarjenjem, kar se ohranja v zgodbah, po katerih so se prvi prebivalci naseljevali tako, da so se pripeljali s čolni (Kravanja 2007: 98).⁴

Folklorne pripovedi o jezerih so omenjali in deloma obravnavali že avtorji poljudnih in strokovnih člankov v 19. stoletju, npr. *Povesti o jezerih med Slovenci* (Terstenjak 1857), *Povest od jezera v skalski dolini* (Vijanski 1857), *Slovenske pripovedi o jezerih* (Rutar 1881), Rutar pa je izročilo o jezerih vključil tudi v *Zgodovino Tolminskega* (Rutar 1882: 6). Pozornosti je bilo to izročilo deležno tudi v 20. stoletju, npr. v znanstveni razpravi *Zmaj iz petelinjega jajca* (Grafenauer 1956), pa tudi v sodobnejšem času, ko je bilo vključeno v preglede slovenskega mitološkega izročila (Šmitek 2004; Kropelj 2008) ter v posamezne razprave, kot sta npr. *Izročilo o jezeru in zmaju kot kozmogonski mit* (Hrovatin 2007) in *Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero* (Klobčar 2015). Marija Klobčar je na podlagi folklorističnih in etnoloških raziskav folklornih pripovedi

(o obročih, ki so služili za privezovanje čolnov, o dajatvi v obliki koša rib starograbskemu graščaku, o prevozu mrličev s čolnom, da bi jih pokopali na Nevlje, o tem, da je jezero izginilo v katastrofi, ki jo je spremljalo zvonjenje zvonov ipd.), lastnih in geografskih imen, ki še danes obstajajo v prostoru (npr. ime cerkve Sveti Jurij na jezeru, hišna in ledinska imena, povezana z jezerom, vodo, ribištvo, predvsem pa ime kamniškega predmestja Šutna) ter ob upoštevanju interdisciplinarnih raziskav, v katerih so sodelovali arheologi, geologi in geografi, postavila povsem novo hipotezo: staro mesto Kamnik je prvotno stalo na mestu sedanje Šutne, šele po rušilnem potresu leta 1348, ki je razdejal mesto in verjetno povzročil izlitje jezera, so Kamnik zgradili na sedanjem mestu (Klobčar 2015).

Splošne značilnosti

Pa se vrnimo na Tolminsko. Že Simon Rutar piše, da je imela tolminska pokrajina v preteklosti drugačno podobo kot danes:

Pač pa je izvestno, da je ležalo v gorenji soški dolini več jezer. Podoba današnje poveršine zemljišča ter sledovi vodinega izpiranja govorijo jasno za našo terditev. Po tem takem moralo je nekdaj ležati jezero ob Koritnici med Logom in bolško sotesko, v bolški kotlini med vasema Koritnico in Žago, u tolminski dolini med Kobaridom in Modrejem ter v okolici Sv. Lucije, kjer se je hribček Sv. Mavra vzdigal kakor otok iz jezera. Ali obstanek teh jezer seza nazaj v predzgodovinsko dobo in zato se nikjer nič ne bere o tem. Izvestno je le toliko, da so se ta jezera odtekla, potem ko je voda prederla braneče jezove od zdole gor, t. j. od Sv. Lucije proti viru Soče. (Rutar 1882: 6)

Eden od poznejših opisov jezera v tolminski dolini je še natančnejši: ob koncu ledene dobe je za čelno moreno na Mostu na Soči nastalo 16 km dolgo in 1–2 km široko jezero, ki je segalo do Kobarida, njegova gladina pa je bila na višini okoli 200 m nadmorske višine; te višine se drže tudi vasi med Kobaridom in Tolminom (Trošt 1961: 33).

Jezero v dolini Soče med Mostom na Soči in Kobaridom je v folklornih pripovedih poimenovano z različnimi imeni, največkrat kot Tolminsko, Livško ali Kobariško jezero, kar je seveda povezano s krajem, kjer se zgodba pripoveduje. V tukajšnjo obravnavo smo vključili tudi pripovedi o jezeru v Breginjškem kotu. Šest pripovedi, ki smo jih izbrali za zgled, poskuša zaobjeti celotno območje in pri tem pokazati čim večjo vsebinsko-motivno raznolikost (glej v nadaljevanju poglavje Primeri).

Pripovedi so večinoma kratke, preproste, včasih samo fragmentarne ali reportažne, brez izrazitih stilnih figur. Protagonistov v posamezni zgodbi je malo, eden do dva, ali pa so poimenovani kot skupina (ljudje), osebe niso oka-

3 Obstaja tudi zapis, ki se navezuje na dolino reke Idrijce: po morju, ki je nekoč segalo v to dolino, naj bi priplul Noe in pripel svojo barko za skalo Kamrtna nad Stopnikom. Žal mi tega zapisa oziroma vira ob pripravi članka ni uspelo znova najti.

4 Prav s stanjem pred stvarjenjem, ko so obstajali le Bog, sonce in morje, in s stvarjenjem sveta se je z literarnozgodovinsko in kulturnozgodovinsko metodo poglobljeno ukvarjal Ivan Grafenauer (1942).

rakterizirane.⁵ Toda najde se tudi nekaj izjem, npr. povedka o nastanku Podključa (Vir 6), v kateri ima star beneški ribič tri sinove, starejša dva sta pohlepna, mlajši pa je dober; besedilo ima dramsko zgradbo, je nekoliko daljše, v njem pa najdemo celo poved v obliki premege govora. Med izjeme lahko štejemo tudi dve različici zapisa iste pripovedi o Livškem jezeru (Vir 19; Vir 20), ki sta za razliko od drugih terenskih zapisov znatno daljši, nastopa relativno veliko protagonistov, ki so poimenovani s konkretnimi lastnimi imeni (zlasti v Viru 20): Črni vitez, livški grof Srečko, grofova hči Vida in kmetje, po katerih so nastala poznejša imena tamkajšnjih zaselkov Piki, Šturmi, Avsa, Ravne in Perati. Poleg tega imata ti dve enoti močnejše poudarjen fabulativni oziroma dramaturški lok, obe pa spominjata na kratek povzetek epske pesnitve *Livško jezero*, ki je v knjižni izdaji izšla leta 1912 (Klodič-Sabladoski 1912). Objava je najverjetneje vplivala tudi na nadaljnje pripovedovanje. Glede na dolžino besedila in izrazitejšo dramsko zgradbo lahko med t. i. izjeme uvrstimo še pripoved o Kobariškem jezeru (Vir 23).⁶

Ko primerjamo številne različice pripovedi s širšega območja, lahko opazujemo vsebinske prvine, ki so v različnih vaseh skoraj povsem enake, po drugi strani pa zaznamo veliko pestrost različnih, celo nasprotujočih si podrobnosti. Folklorne pripovedi o izginulih jezerih so na prvi pogled polne anahronizmov – vsebina pogosto ni v logiki s časom, v katerega je postavljena. Z geomorfološkega vidika pripovedi ohranjajo spomin na čas ob koncu ledene dobe (tj. pred približno 10.000 leti), ljudje pa vozijo mrliče s čolni pokopavat *k cerkvi sv. Lovrenca* (Vir 15; Vir 16; Vir 17; Vir 18), torej mnogo pred pojavom krščanstva, kar se zdi časovna »napaka«. Toda pri pokristjanjevanju so se cerkve gradile na mestih, kjer so bila pred tem že predkrščanska svetišča. Tudi menjavanje ljudstev na območju je bil proces, ki je trajal dovolj časa, da so se premostile jezikovne ovire med starimi in novimi prebivalci, saj so se med seboj tudi mešali ali sobivali (glej Rutar 1882: 9–26; Grafenauer 1979: 106), zgodbe pa so se s podrobnostmi prilagajale novim razmeram. Za Vzhodne Alpe, kamor sodi tudi Tolminsko, celo velja, da se je staro prebivalstvo vsaj delno ohranilo tudi po prihodu Slovanov (Pleterski 2006: 40–41). Včasih so pripovedi v nasprotju z veljavnimi geomorfološki dejstvi. Da je Soča nekdanj tekla proti Čedadu (glej Vir 5; Vir 13; Vir 28), so strokovnjaki ovrgli že v 19. stoletju (glej Rutar 2001 [1887]). Kljub naštetim »pomanjkljivostim« ali bolj rečeno značilnostim

folklornega izročila je to lahko npr. kazalnik možnih arheoloških najdišč. Zato se nekateri arheologi zavzemajo, da bi tovrstno gradivo sprejeli kot veljaven vir za arheološke interpretacije preteklosti (Hrobat 2007: 31–32).

Vsebinsko-motivne značilnosti

Vsem obravnavanim pripovedim o izginulih jezerih je skupen motiv, ki opredeljuje lokacijo jezera. Poleg tega pripovedi vsebujejo vsaj še enega od naslednjih motivov:

1. nastanek naselij;
2. obstoj obročev, za katere so privezovali plovila, pri njem pa pogosto najdemo še motiv plovbe po vodi;
3. kdo ali kaj je povzročilo, da je jezero odteklo, k čemur je pogosto dodan še motiv, kako se je to zgodilo; in
4. navedba mesta, kjer je jezero odteklo.

Umestitev jezera v prostor

Zakaj je nastalo jezero, opisuje le različica iz Breginjskega kota, kjer so, da bi vodo imeli bližje, ljudje potok Bilo preusmerili skozi vas (Vir 24). Druge obravnavane različice se ne ukvarjajo z nastankom jezera, ampak je to dejstvo že v izhodišču pripovedi. Pripovedi o petelinjem jajcu, iz katerega se izleže zmaj, povzročitelj zemeljskih katastrof, kot je nastanek jezera (Rutar 1885; Grafenauer 1956; Šmitek 2004: 18; Kropelj 2008: 178), v pregledanem gradivu ni bilo zaslediti.

Pri umeščanju jezera v prostor so povedke različno natančne: nekatere opredeljujejo prostor jezera pavšalno in zelo široko (cela dolina, od Kobarida do Mosta na Soči itn.), nekatere pa naštevajo, na območju katerih vasi je bila voda (torej teh vasi še ni bilo) oziroma kje je bilo v času jezera kopno, torej katere vasi so tedaj že obstajale. Tudi v teh primerih gre večinoma za območje, ki pokriva bolj ali manj celotno dolino med Kobaridom in Mostom na Soči. Iz nekaterih pripovedi pa lahko razumemo, da je jezero prekrivalo manjše območje, npr. okolico Sv. Lucije (Vir 9; Vir 10), jezero v Breginjskem kotu (Vir 24; Vir 25; Vir 26; Vir 27) in jezero na Livku, ki je prekrivalo livško ravnico (Vir 19; Vir 20), medtem ko spodaj, v dolini Soče, jezera ni (jezero na koncu odteče v dolino). To jezero je za razliko od drugih umetno, saj je zagrajeno z zidom (Vir 19) oziroma nasipom (Vir 20).

Nastanek naselij

Izročilo, ki pripoveduje o tem, da je bilo na nekem mestu jezero, potem pa je odteklo, je v skladu z mitskimi predstavami ohranjalo spomin na nastanek naselij oziroma na prvobitne prebivalce, arhetipske udomačevalce divjine (Hrovatin 2007: 106, 107). Iz folklornih pripovedi je mogoče razbrati, kako so si ljudje predstavljali naselitev v času obstoja jezera in kako se je nadaljevalo poseljevanje po njegovem odtoku. V tem kontekstu so omenjeni številni kraji na Tolminskem.

5 Pri tem ne smemo pozabiti konteksta zapisa: nastali so kot obvezne domače naloge. Dijakom je bilo naročeno, naj v svojem domačem okolju zapišejo slovstveno folkloro iz ust informatorjev, v narečju in z vsemi dokumentarnimi podatki. Ni pa bilo navodila, naj poiščejo kar se da dobre pripovedovalce; večina dijakov je informatorje našla v svoji družini (starši, stari starši).

6 Večina tu omenjenih sestavkov z bolj dodelanim besedilom je uvrščena v poglavje Primeri pripovedi (gradivo).

Konkretni primeri pravijo takole:

- Tam, kjer so zdaj mesto Tolmin ter vasi Zatoľmin, Poljubinj, Źabče, Dolje in Volče, je bilo jezero; ko je velikan povzročil odtekanje jezera in je začela voda upadati, je človek zaveslal na breg, si postavil kočo in tam je nastal Zatoľmin (Vir 3).
- Ko je začela voda odtekati pri vasi Kozamerce, so se ljudje naseljevali od Kobarida navzdol tako, kot se je zemlja sušila; Ljubinj je takrat že bil, ko pa se je voda umaknila, je nastal še Podljubunj, ime pa se je pozneje preoblikovalo v Poljubinj; Tolmin pa je najprej začel nastajati v *grivi*, v bregu (Vir 5).
- Voda je bila tam, kjer so zdaj Most na Soči oziroma Sv. Lucija, Modrejce in Modrej (Vir 7; Vir 9; Vir 10), Tolmin pa je bil že na suhem (Vir 7).
- Pokopališče pri cerkvi sv. Mavra je bilo že na suhem (Vir 9); grič Sv. Mavra se je dvigal kot majhen otoček iz jezera (Vir 10).
- Kraji so bili le na hribih: tam, kjer so zdaj Foni, so kosili seno in ga vozili tja, kjer je zdaj Drežnica; ko je voda odtekla, je med prvimi nastala vas Idrsko, ki ima ime še po Ilirih; star je tudi zaselek Selišča, ki ima ime po soli – to so dajali volom, ki so jih gonili iz Volarij pit; Volarje ima ime po volih, ki so jih iz Brd gonili sem past; mlajša je vas Kamno, ki ima ime po okoliškem kamenju; Foni pa so nastali, ko se je tja zatekel neki avstrijski oficir, ki se je pisal Fon (Vir 13).
- Nad jezersko vodo so bile vas Livek (Vir 15; Vir 17) in livške vasi (Vir 18). Nasprotno pa je v različicah o Livškem jezeru livška ravnina pod vodo z izjemo gradu na gričku, kmetije pa so bile tam, kjer so zdaj zaselki Šturmi, Avsa, Perati, Piki, Golobi in Ravne (Vir 19; Vir 20). Livek je dobil ime po *odlitju* vode (Vir 20) v dolino.
- Stari Kobarid, katerega prebivalci so bili predvsem ribiči, je stal na griču sv. Antona (vir 23).
- Vas Breginj je nastala potem, ko je ljudstvo, imenovano *Nadiževci*, iskalo prostor, kjer bi naredili planino; ker jim je bil kraj všeč, so se stalno naselili in nastal je Breginj (Vir 24).
- Po potresu, ki je povzročil izlitje jezera, je nastala ravnica, ki so ji pravili Log, iz tega pa je nastalo ime Logje; najstarejši človek se je tu naselil pri štoru oziroma čoku, tako da ima ta del vasi še danes ime Čok ali Čokarje (Vir 27).
- Stanovišče je dobilo ime po stanih, ki so jih imeli Rimljani, da so zamenjevali konje (Vir 28).

Privezi za plovila

Da je jezero resnično obstajalo, naj bi dokazovali privezi za plovila (v gradivu so poimenovani *rinke* / *rinki* / *kljuke* / *kavlji* / *klini* / *železni sklepi*), s katerimi so se ljudje vozili po vodi (to so čolni, ladje, barke). Z umestitvijo privezov na

približno ali celo točno določeno mesto je obstoj jezera še dodatno podkrepljen (prim. Hrovatin 2007: 111); podatki, ki se navezujejo na stvarnost (v tem primeru na konkreten prostor), namreč zgodbi povečujejo verodostojnost: bolj ko je pripoved verjetna, torej podprta z oprijemljivimi dokazi, več možnosti ima, da prestane t. i. presojo skupnosti – ta deluje po načelu funkcionalnosti – in se ohranja dalje (Jakobson in Bogatyrev 1982 [1929], prim. Stanonik 1999: 49). Mest, kjer naj bi bili zabiti privezi, lahko na Tolminskem naštejemo lepo število, kar prikazujeta Slika 1 in Slika 2, na katerih je s krožcem označenih 11 lokacij. Največ je pripovedi, ki omenjajo toponim Pod ključem oziroma Podključ, ki leži na pobočju Senice na levem bregu Soče med Tolminom in Mostom na Soči (Vir 6; Vir 7; Vir 8; Vir 11); Rutar poleg te lokacije omeni še lokacijo na Kolovratu pod vasjo Foni (Rutar 1882: 6); ta pa se pojavi tudi v Viru 13, v kateri sicer *rinka* ni izrecno omenjena. Mesta *rink* so še pod Mrzlim vrhom na steni z imenom Kuk nad vasjo Volarje (Vir 14) in pri Mrtvaški vodi na poti med vasema Idrsko in Livek (Vir 17). Toda iz nekaterih drugih pripovedi (Vir 16; Vir 18) je razumeti, da so pogrebci pri Mrtvaški vodi le počivali, potem pa nadaljevali pot navzdol proti jezeru. Na Livškem so *rinke* omenjene še v bližini Livka (Vir 20) oziroma v robu nad Livkom (Vir 19), kjer pa mesto ni natančno opredeljeno. Le po enem viru so čolne privezovali za drevo, tj. na lipo pod cerkvijo na Livku (Vir 21). Drevo, največkrat velik hrast, je kot mesto priveza barke dokumentirano v številnih pripovedih iz Poljanske doline (glej Stanonik 2005: 58–64; Dolenc 2000: 72). Domnevamo, da so obstajale tudi pripovedi, ki so omenjale *rinke* tudi v bližini cerkve sv. Lovrenca, saj so tam ob prevozu mrličev na pokopališče ustavljali plovila (Vir 15; Vir 16; Vir 18). Na Kobariškem so *rinke* oziroma klini omenjeni na skali v griču Sv. Antona v Kobaridu (Vir 23), pod vasjo Svino (Vir 23) in na Gladkem čelu (Lovrenčič 1921: 4), tj. najverjetneje na pobočju vzpetine Debelo čelo jugovzhodno nad cerkvijo sv. Volarja pri Kredu,⁷ ter še pod vasjo Logje in v steni, imenovani Pod Pradolom [Pradò] ob vhodu v sotesko Pradol med pobočjem Mije in Vogla; vhod je nad Napoleonovim mostom pri Podbeli. Natančno opredeljene lokacije, z izjemo drevesa na Livku, ležijo na strmem, težko dostopnem skalnatem/prepadnem terenu, ki je danes precej nad strugo reke Soče oziroma Nadiže. Pripovedi trdijo, da so obroče še nedavno videle zaupanja vredne priče (predniki, sosedge, ljudje iz vasi, ki so o tem pripovedovali), v nekaterih različicah pa so obroči tam še danes, vendar jih je zaradi različnih vzrokov (zaraščenost, strm teren) zelo težko najti (Vir 7; Vir 8). V redkejših primerih so pripovedovalci *rinke* videli na lastne oči (Vir 25).

⁷ Boštjan Kravanja v tem kontekstu navaja toponim Debelo čelo (Kravanja 2007: 98). Ta toponim najdemo jugozahodno nad cerkvijo sv. Volarja, na pobočju Mije (605 m) (prim. GZS 2005: 71).

Rinke iz teh pripovedi so tudi podlaga za nastanek toponima Podključ ali Pod ključem (Vir 6; Vir 7; Vir 8; Vir 11) in hišno ime pri Rinku v vasi Modrejce (Vir 11). Na Volarski ravnini na desnem bregu Soče najdemo tudi toponim Barke, nekaj pa je tudi toponimov, ki izhajajo iz besede jezero: Jezerski vrh (680 m) na desnem bregu Soče med Trnovim in Kobaridom, zaselek Jezerca pri Drežnici (glej GZS 1995), v pripovednem izročilu pa še vas Jezero, ki naj bi nekdaj stala na mestu, kamor se je usul skalni podor Molida v bližini Robiča. Bog je prebivalce kaznoval, ker so zaradi prisotnosti in hudobije otroke snažili s kruhom (s kruhom so jim brisali riti), lačne pa odganjali praznih rok (Fon 1960/61: 13; Dolenc 1977: 15; glej tudi Kravanja 2007: 98).

Motivi, povezani s plovbo po vodi, so še prevoz mrličev z enega brega na drugega, tj. s pobočja Kolovrata k cerkvi sv. Lovrenca (Vir 15; Vir 16; Vir 17; Vir 18), prevoz sena s Kolovrata v Drežnico (Vir 13) in ribarjenje (Vir 3; Vir 6; Vir 23). V različici Vir 26 so se ljudje iz Breginjskega kota vozili po Pradolu na Štupico. Za razliko od tolminskega gradiva v Poljanski dolini izstopa število pripovedi o župniku, ki je s čolnom plul k različnim cerkvam, da bi maševal, npr. z Vrha Svetih Treh Kraljev v Javorje, iz Zavrata v Javorje, iz Polhovega Gradca v Četeno Ravan (glej Stanonik 2005: 58–64; Dolenc 2000: 72 ipd.). Tega motiva v pregledanih različicah s Tolminskega sploh ni.

Vzrok in način odtoka vode

Kdo ali kaj je povzročilo, da je jezero odteklo, in za način, kako se je to zgodilo, imajo folklorne pripovedi različne razlage: od velikih in močnih bajčnih bitij (divja žena, velikan), svetopisemskih oseb (Mati božja), navadnega človeka (ženske, ljudje, otroci) do božjih sil (Bog) in sil narave (pritisk vode, potres).

Divja žena popije jezero, ker želi pregnati v vodi živečega povodnega moža, ki ji nagaja – škropi jo z vodo iz jezera (Vir 1), ali zaradi velike žeje (Vir 2). V tolminski različici povodni mož pri odhodu ne odnese s seboj jezera, kot to stori v nekaterih drugih slovenskih različicah (npr. Kelemina 1930: 288–290; Gričnik 1995: 147, Kropelj 2008: 250–251). Še več je ohranjenih pripovedi, da velika žena z (veliko) *plevenico* (= motiko za plevel) izkoplje prehod, po katerem voda odteče (Vir 4; Vir 7; Vir 9; Vir 12). To stori iz jeze, ker ji voda odnese majhnega otroka, ki se igra ob vodi (Vir 4), pri drugih enotah pa vzrok ni neposredno izpričan. Pogost element pri opisu zunanosti/videza velike/divje žene/babe je, da ima zelene lase; v nekaterih različicah je poimenovana kar *zelena žena*. Ta lastnost jo povezuje z vodnimi vilami in morskimi deklicami, ki naj bi bile modre ali zelene, oblečene ali gole (Kropelj 2008: 244); tudi rusalke, ki jih pozna slovensko izročilo v Prekmurju, so imele dolge zelene lase (Terstenjak 1859: 5–6; Kropelj 2008: 247).

Velikan se ujezi, da na njegovo jezero oziroma v njegovo okolje s čolnom pripluje človek (Vir 3; Vir 22; Vir 23). V prvih dveh različicah je to prvi prihod človeka na velikanovo

območje, v različici Vir 3 človek začne loviti ribe, v različici Vir 22 pa v skalo zabije *rinko* in priveže plovilo. V tretji različici Vir 23 ljudje že živijo ob jezeru, a si nekdo (pohlepni ribič) drzne zapluti v velikanov predel jezera loviti ribe. V jezi velikan zaluča hrib, ga razmakne ali brčne (Vir 3; Vir 22; Vir 23) in s tem vodi napravi prehod, da odteče. V različici Vir 3 se človek upadanja vode sicer najprej prestraši, ko pa vidi, da nastaja zemlja, zavesla k bregu in si tam postavi kočo. V drugih dveh primerih človek umre v na skali visečem čolnu (Vir 22) oziroma v razburkanih valovih (Vir 23). Velikan in divja žena odtok vode povzročita z lastno močjo. Njuna mogočnost je nazorno opisana z njuno velikostjo: medtem ko divja žena pije iz jezera ali prekopava prehod s *plevenico*, z eno nogo stoji na Senici ali Kobilji glavi, z drugo pa na Bučenici oziroma z eno nogo na Cvetju, z drugo na Kosovdu⁸ [Kasoud] (Vir 1; Vir 2; Vir 12). Ko divja baba pere svoje cunje v reki Bači, z eno nogo stoji na Senicah, z drugo pa na Logarščah (Vir 5). Velikan med umivanjem stoji z eno nogo na Vodil vrhu, z drugo na Senici (Vir 3) ali na Vrhu⁹ in na Matajurju (Vir 22; Lovrenčič 1921: 4). Mesta stojišč velikana oziroma divje žene so na Sliki 1 in Sliki 2 ponazorjena s sličico stopala.

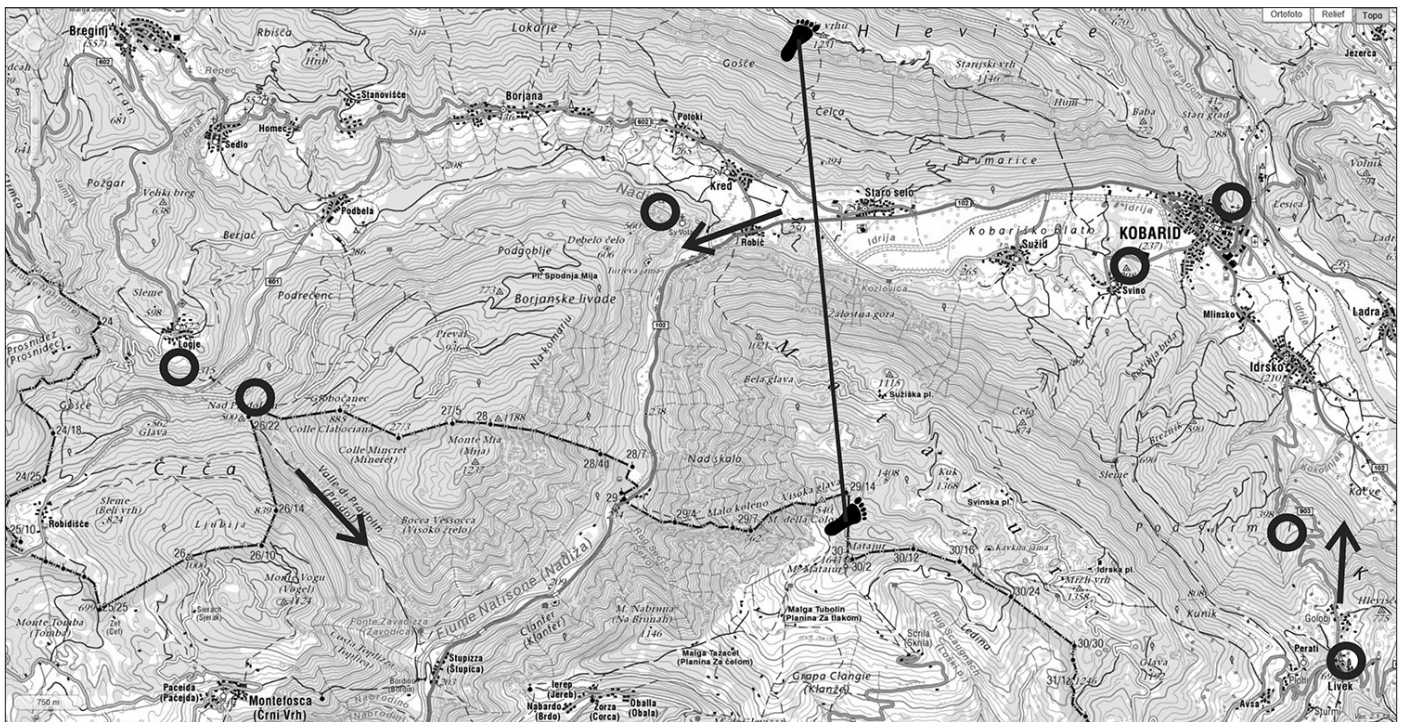
V Breginjskem kotu Bog usliši molitve prebivalcev in vodi odpre pretok, da jih ob povodnji ne zalije (Vir 24), v Modrejcah pa žena, za katero nekateri pravijo, da je bila Mati božja, s *plevenico* vodi prekoplje pot (Vir 10); isti zapisovalec je zapisal tudi različico z *zeleno ženo* (Vir 9). Jezero odteče, ko ljudje med hudo sušo poskušajo speljati vodo iz jezera na njive, voda začne vse bolj dreti in je ni več mogoče ustaviti (Vir 13); Livško jezero odteče, ko ljudje uničijo umetno pregrado, tj. nasip oziroma zid (Klodič-Sabladoski 1912; Vir 19; Vir 20). Ženske so na Kozamericah kopale krompir, pa je začela voda tam dreti in delati kanal, zaradi katerega se je preusmeril njen tok (Vir 5). Dva otroka med igro pod mostom (na Mostu na Soči?) skopljeta prehod (Vir 11) in voda odteče.

Voda odteče tudi zaradi naravnih pojavov oziroma procesov: zaradi pritiska velike količine vode (Vir 5; Vir 13; Vir 26) ali velikih potresov, kot to izpričujejo pripovedi z Breginjskega (Vir 26; Vir 27; Vir 28). Čeprav je bilo na Tolminskem znano izročilo o ribi Faroniki, ki lahko povzroči potres ali celo pogubo sveta,¹⁰ pa tega motiva v pripovedih o izginulih jezerih ni (več?) zaslediti.

8 Kosovd je narečno ime za vrh, ki je na zemljevidu poimenovan Cirkovnica (507 m) na levem bregu Soče v smeri od Mosta na Soči proti Selam pri Volčah (glej GZS 1995).

9 Verjetno je mišljen vrh na pogorju Stola z imenom Na Vrhu (1231 m), ravno nasproti vrha Matajurja, če gledamo prek Breginjskega kota.

10 Pesem o ribi Faroniki sta v Podmelcu zapisala Ivan Kokošar leta 1886 in Ivan Murovec okoli leta 1887; obakrat jo je pela Murovčeva mati. Leta 1952 je bila ta pesem v Podmelcu zapisana še tretjič, pel jo je Jožef Murovec, zapisala pa Tončka Marolt (prim. Kropelj 2008: 29, 30). Različice so objavljene v *Slovenskih narodnih pesmih* (Štrekelj 1895–1898: 500), zadnja različica pa je vključena v *Slovenske ljudske pesmi* (Kumer 1970: 124–125).

Zemljevid za območje Kobarida prikazuje: 1) mesta *rink* za privezovanje bark; 2) mesta odtokov jezera; 3) mesto, kjer je stal velikan, medtem ko se je umival. Slika je izdelal Jože Kutin na podlagi zemljevida www.geopedia.si, 2017.

Mesto starega in/ali novega odtoka jezera

Rutar navede tri različice povedk, ki opisujejo odtok vode iz Tolminskega jezera: v prvi odteče voda čez Čiginj po Ušniku, pri čemer vzrok, zakaj se je to zgodilo, ni pojasnjen; druga pripoveduje o graščaku, ki je živel na Slapu in je najel veliko delavcev, da je z njihovo pomočjo kopal teren pod Sv. Lucijo, dokler voda ni odtekla; in tudi tretja povedka se nanaša na isto lokacijo – rob pri Sv. Luciji je prekopala velikanska žena z zelenimi lasmi (Rutar 1882: 6). Odtok vode pri Sv. Luciji, kakor se je nekdaj imenoval Most na Soči, najdemo še v enoti Vir 7, kjer ga prav tako naredi zelena žena oziroma otroka med igro (Vir 11). Tudi odtok pri Kozamericah je večkrat omenjen – bodisi v povezavi z divjo ženo (Vir 4) bodisi v povezavi z ženskami, ki kopljejo krompir (Vir 5) – omenjena pa je tudi lokacija med Cvetjem in Kasovdom v povezavi z divjo babo (Vir 12). V pripovedi Vir 3 je voda odtekla tam, kamor je velikan vrgel hrib, to pa je pri Podključu. Ena povedka (Vir 5) navaja kar tri različna mesta, kjer je jezero odtekalo: sprva pri Kobaridu proti Čedadu, nato čez Čiginj (čez Kozaršče) in naposled pri Kozamericah proti Ročinju. Livško jezero je v dolino odteklo pri Golobih, potem ko so sovražniki livškega graščaka prekopali jez (Vir 20).

Soča (in z njo voda iz jezera) naj bi sprva tekla tam, ker zdaj teče Nadiža, torej v smeri proti Čedadu, ob suši, ko so ljudje iz jezera speljevali vodo na svoja polja, pa se je preusmerila v sedanjo strugo (Vir 13). Prav tako je Soča tekla iz jezera proti Čedadu v različici Vir 28, po potresu pa sta se Nadiža in Soča ločili. Voda odteče med Mijo in Ma-

tajrjem tudi iz Kobariškega jezera, ko velikan razmakne oba hriba (Vir 22; Vir 23). Voda iz Kobariškega jezera naj bi se preusmerila, ko se je pri Robiču zgodil podor Molida (prim. Kravanja 2007: 98). Nadiža je najprej tekla skozi sotesko Pradol (Vir 26), po povodnji pa je voda predrila rob pri Lupu, to je grič, na katerem stoji cerkev sv. Helene), tako da zdaj Nadiža teče proti Robiču (glej tudi Musoni 1996: 56, 58). Mesta odtokov vode so na Sliki 1 in Sliki 2 ponazorjena s puščicami.

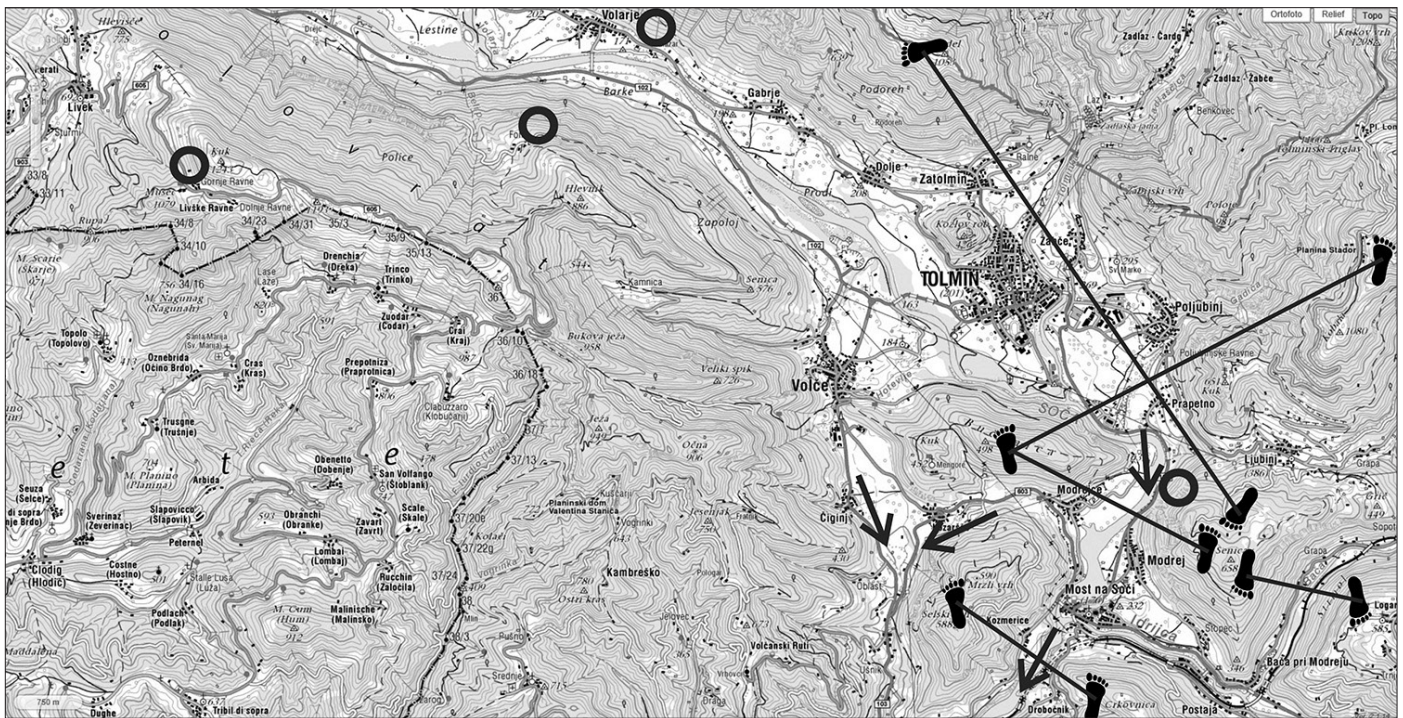
Poleg izpostavljenih je v pripovedih mogoče najti še številne druge motive, ki niso tako neposredno povezani z izginulim jezerom, se pa mnogi navezujejo na zgodovino, kulturo in način življenja ljudi na tem območju ter na druge folklorne pripovedi, npr. o prerokbah. (Vir 5; Vir 29).

Izbrano gradivo o izginulih jezerih¹¹

(Pri)povedka o ženi z zelenimi lasmi

Tam, kjer se danes razprostira dolina Soče, je bilo nekoč veliko jezero, ki se je širilo od Mosta do Kobarida; Soča je iz jezera odtekala po polju med Čiginjem in Kozarščami. Velikokrat je poplavljala to polje. Tam je živela žena z zelenimi lasmi. Nekoč ji je Soča odnesla majhnega otroka, ki se je igral pri vodi. Tedaj se je žena z zelenimi lasmi raztogotila in vzela plevenco ter pri Kozamericah prekopala

¹¹ Besedila so direktni prepisi rokopisov ali zvočnih posnetkov. Popravljeni so le očitne pravopisne napake, kot so velike ali male začetnice in vejice.

Zemljevid za območje Tolmina prikazuje: 1) mesta *rink* za privezovanje bark; 2) mesta odtokov jezera; 3) mesta, kjer je stala divja žena, medtem ko je pila ali prekopavala strugo, oziroma velikan, medtem ko se je umival. Sliko je izdelal Jože Kutin na podlagi zemljevida www.geopedia.si, 2017.

hrib. Voda iz jezera je odtekla in na njenem dnu se je pojavila lepa dolina. Od tedaj teče Soča po svoji sedanji strugi, o jezeru pa ni ne duha ne sluha. (Vir 4)

Nastanek Podključa

Pred davnim je naša dalina zalivala murje. Uada je sigala skari da urha Senice, čier sa ribiči imel prklejnene saje barke. U t'h cajtih je živ'u tud' star benešk ribič. Tud' an je j'mu saje barka prklejnena tam koder druj. J'mu je tri sinuve, k'sa bli med saba različni, ki dan 'm pa nuč. Ta star'ga dua sinuva sta b'la pahlepna, ta mlajš pa dob'r 'n abednmu ni želu 'm pa staru n'č hud'ga. Prau tak je bu tud' negov ače – star benešk' ribič. Zmeri je najrajš šu labit ribe, s kermi sa se najvčkrat želodce punil.

'N dan je šu že na use zguda labit ribe. Pačasu je hadu pa kamnitih tleh 'm pa zamišljen gledu pred saba. Ka je pršu že zla blizu saje barke, je abstal. U bark je zagledu da vrha puhna zlata. »Ki?« je zaklicu, »a se je zgradil čudež? Se s'm samu siromašn ribič« Star Benečan je bu taku srejn, de ni magu abrnit ači od tiste svetle reči tan notre. Hitra je šu pa saje sinuve, de sa skp nesli damau zlatu. Benešk ribič je dau na čast tšni srejš skauat velk zlat ključ, koder je bla od zdej naprej prklejnena negaua barka.

Ka je pa dugmu cajtu murje odtekla, je astau zlat ključ še zmeri trdo prbit u skale. Star lde sa dal pa-bočju hriba Senice ime Pad zlatim ključem. K'r pa je

bla ta ime pr'duga 'm pa pr'narodna za zgauarit, sa ga čez zla lit pimenoual u Padkluč. (Vir 6)

Mrtve z Livka so peljali s čolnom pokopat k cerkvi sv. Lovrenca*¹²

Livka in vse livške vasi niso imele ne cerkve in ne pokopališča. Zato so morali mrtve ljudi vozit na Sveti Lovrenc. Ko je človek umrl, so ga v krsti nesli po dolgi poti proti današnjemu Idrskemu, kjer je bil studenec, ob katerem so se ljudje odpočili. Zato so temu studencu dali ime Mrtvaška voda, ki ga ima še sedaj. Ko so se ljudje odpočili, so odšli naprej do jezera. Tam so bili čolni, v katere so se ljudje usedli, na sredino pa so položili krsto. Tako so se prepeljali čez jezero k Svetemu Lovrencu in tam mrtvece pokopali, nato pa so odšli nazaj.

Ko pa je bila zima in je jezero naraslo, poti so bile polne snega, tako da je bil prehod Livka – Sveti Lovrenc nemogoč, so pa mrtve ljudi, ki so umrli čez zimo, posušili. To so napravili tako, da so mrtveca dobro zavili in položili v dimnik, kjer se je posušil. Ko pa je prišla pomlad nazaj in se je sneg odtajal, so mrtveca položili v krsto in ga peljali na Sveti Lovrenc. (Vir 18)

¹² V arhivskem gradivu nimajo vse enote naslova – na novo dodani naslovi so označeni z zvezdico (*).

Pogled iz vasi Gabrje proti Matajurju (zasnežen vrh levo) in Stolu (zasnežen vrh desno v daljavi).
Foto: B. Ivančič Kutin, 2017.

Marica Gaberšček pripoveduje o rinkah na Podključu.
Foto: B. Ivančič Kutin, 2017.

Legenda o Livškem jezeru

Enkrat, pred dugimi leti, je liuške poljane zalivilo jezero, sred njega pa je na temljah bil grad liuškega grščaka. Mami je bilo dobro srce in tudi pravični je bil zato ni nič čudnega, če so ga meli radi. Mami je služabnice, med njimi pa en šest hlapcev, ki so mu zmiri pršli pravit, če se je kakšna navarnost bližala. Teli hlapci so meli soje stajati na vseh pobučkih tam okrog gradu. Tkvo je Rawnar pasu živino in ahtu, kaj se okrog dogaja na Kuku, Jenčah, Perot in Pik so bili na Matajur, Šturm na prehodu u Bnčijo, Golob pa na prelazu u dolino. Kadar so videli, da se kakšna navarnost bližala, so kaj kmalu ognj zkurili, in obviseli sojga gospoda. Ta ognj se je do dou u Bnčijo vidu in od tom so mu pršli njega prijatli pomagat.

Grščak pa je me eno zlo fajno hčiro, ki se je Vida klicala. Mela je pa kar zlo snubcu, in med njimi tudi kobriškega grščaka. Ta pa je bil hudoben, zlo je ropu ldi. Ma ker je on z lepimi bsdmi na gluha uha pršu, jo je kar na silo tou met. S sojmi hlapci je začel npadat grad, ma mu je wda zmeri pršla u napot, pa tudi grčak se je dobro branu.

Ma, t kobriški grof se ni daw ker tkvo. Sojmi hlapci so mu pršli pomagat prijatli in u dolin pa so se mu pridružili še kobariški kmetje, ki sojga gospodarja niso marli. Skupi so jezni napadli grad in ga tudi podrli, t hudobnega kobriškega grščaka pa so ubili. Še dans se vidijo ostanki tega gradu, ki je stau med Kobridom in Trnowm, in mu Kobarici pravijo Tonacu grad.

K je pršu t liuške graščak domou, je vidu, da je woda že zlo spodjela temlje od gradu. Zato so ta star grad podli, zgrdil pa so eno vliko hišo na uni majhni uspetini. Vida pa se je poročila z enim prijateljem iz Bnčije, ki je pomagal pri napadu na grad. Hlapcem pa je grščak iz hvelžnost dau swobodo in zemljo, ti so se nseli okrog po hribih. Tkvo so ratle liuške vasice ki so dole ime po njih priimkih. Kjer je Rawnar mau stajo, so ratle Rawne, kjer jo je mau Jeušček so ratli Jeuščki, pa še Perati, Piki, Šturmi in Golobi. Liuški pa je dobu ime po tistim, ki se je wda odlila iz poljan.

D pa je bilo na Liwku res jezero, še dans praujo t stari ldi, pa tudi ena vlika skala tam blizu, kjer se še dans vidijo kaulji, kamr so čoune prpenjli. (Vir 20)

Kobariško jezero

Enkrat u danem kajtu je, kir zdej leži Kobert, bilo veliko jezero, kje seglo na zahodno stran do hriba Mije, na vzhodno stran pa do Idrskega. Stari Kobert pa je ležal na griču Sv. Antona. To was so sestawljali predwsem ribiči, ker je jezero bilo zlo bogato z ribami. Najbogatejši predel z ribami pa je bil tam pod hribom Mijo, vendar pa je tam prebivali velikan in ta predel je bil samo od njega, njegovo bogastvo pa je skorišču on sam. Živu pa je tudi bogat ribič, kje bil zlo lakomni in skopuhst. Izvedu je za bogat predel z ribami. Četud so mu drugi odswtawli, se on ni zme-nu z nje. Usedu se je u čoun in odwslu, bogastwo ga je popunma zaslužjilo.

Ko je swnce že zdavno šlo za Mtjur, je on prispu do velikanovega bivališča. Srečja mu ni bila naklonjena, pro w tiskret je velikan ribaru, kajti bla je noč in muru si je pripravil za večirjo zvrhn lonc ribje cwrbe! Ko ga je velikan zagledu, se je zadru tu wanj s strašno močjo, da so se začele kotalit skale z bližnjega hriba. Ribič pa ga ni poslušal, kar naprej je lovil ribe.

Velikan je še hujš zaropotal in s strašno močjo sabnu (cabnu?) to hrib Mijo, k se je premaknila in use jezero je odteklo, ribič pa je (na?) nastalih valovih dobu svojo smrt. Two je pripovedka, k nas uči, da če z malim nismo zadowoljni, tud zlo uredni nismo.

No, pa tud dokazow, da je blo na Kobariškem res jezero, še mamō. Klini so še zmiri zabiti v skalo na griču Sv. Antona ən pod wasjo Swinm tud, pa še to so ldje gowrli, da je en muož dobiu dwa zlata kipa, gor kjer je stu prejšnji Kobert. Ko so ldje za two zvedl, so wsi z lopatmi ən krampi hitil gor ən kopal, pa niso nč dobli. (Vir 23)

Legenda o Nadiži (Nadiža je tekla skoz Pradu*)

Ənkrť je tekla Nediža še skus Pradu dol pod Mijo na Štupco. Umis je bluə jezero. Jedio so se wozili s čolni dow na Štupco. Mije pa se je držu tud rob, na kermu stoji dans cierku sv. Helene. Dnga dne je bla stršna poudnj. Nediža je močnuo narasla. Tə stara struga je ratala premajhana. Wada se je muərta nikan zlit ən w strašni muč je predrla rob sv. Helene. Ən dans teče wada prut Robiču. Gor pod wasjo Logje so pr Nadiži pa so še dans rinke, kamr so zape-njal čowne. (Vir 26)

Sklep

Folklorne pripovedi, predvsem razlagalne in zgodovinske povedke, ki so umeščene v točno določen prostor, imajo dokaj stalen glavni poudarek, lahko bi rekli nekakšen »zgodovinski odtis«. In čeprav imajo drugi, obrobni elementi veliko zmožnost prilagajanja času in prostoru, zaradi česar je za folklorne pripovedi značilna variabilnost in variantnost (prim. Stanonik 2001: 156–176), vsebujejo drobne, a včasih zelo posebne in pomembne informacije o lokalni zgodovini, kulturi in načinu življenja.

Skupni imenovalec pripovedi o izginulih jezerih na Tolminskem je opredelitev lokacije jezera. Pripovedi pa vsebujejo najmanj še enega od naslednjih motivov: nastanek naselij, obstoj obročev, za katera so privezovali plovila, plovba po vodi, pojasnilo, kdo ali kaj je povzročilo, da je jezero odteklo, in kako se je to zgodilo, ter opredelitev mesta, kjer je jezero odteklo. Vsi omenjeni motivi so v tesni povezavi s prostorom (konkretnim krajem); prostor je torej bistveni element pripovedi o izginulih jezerih.

Res je, da so folklorne pripovedi predvsem predmet folklorističnih raziskav, a hkrati že dolgo velja, da so lahko uporabno dopolnilno gradivo mnogim strokam, ki se ukvarjajo s kulturnimi in/ali naravnimi pojavi in procesi v določenem okolju;¹³ Katja Hrobat Virloget celo pokaže, da je folklorno izročilo lahko eden od glavnih virov

za odkrivanje arheoloških najdišč (Hrobat 2007). Morda bosta izbor folklorne gradiva o izginulih jezerih na Tolminskem, objavljen v zborniku *Vode (še) dovolj* (Ivančič Kutin 2017), in tukajšnja vsebinsko-motivna analiza utrnila še kakšno novo zamisel in spodbudila nadaljnje raziskovanje – kot se je npr. tega lotila Marija Klobčar (2015) na podlagi folklorne pripovedi o Kamniškem jezeru.

Literatura

BOGATYREV, Petr, in Roman Jakobson: Folklore as a Special Form of Creativity. V: Peter Steiner (ur.), *The Prague School: Selected Writings, 1929–1946*. Austin: University of Texas, 1982, 23–46.

CEVC, Emilijan: Veronika z Malega gradu. *Kamniški zbornik* 4. Kamnik: Občina Kamnik, 1958, 111–145.

DOLENC, Janez: Pripovedi iz Breginjskega kota. *Glasnik SED* 1, 1977, 14–15.

DOLENC, Janez: *Zlati Bogatin*. Ljubljana: Kmečki Glas (Glasovi, 4), 1992.

DOLENC, Janez: *Kres na Grebljici*. Ljubljana: Kmečki Glas (Glasovi, 22), 2000.

FON, Jakob: Drobne znamenitosti iz Kreda. *Glasnik SED* 3 (2), 1960/61, 13.

GRAFENAUER, Bogo: *Prihod Slovanov*. V: Zdenko Čepič idr., *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, 94–106.

GRAFENAUER, Ivan: Prakućurne bajke pri Slovencih. *Etnolog* 14, 1942, 2–45.

GRAFENAUER, Ivan: Zmaj iz petelinjega jajca. *Razprave SA-ZU, [Razred 2], Razred za filološke in literarne vede* 2, 1956, 313–333.

GRIČNIK, Anton: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi, 8), 1995.

GZS = Geodetski zavod Slovenije: *Posočje. Izletniška karta*. 1:50.000. Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije, 1995.

GZS = Geodetski zavod Slovenije: *Atlas Slovenije* 1: 50 000, četrta prenovljena izdaja. Ljubljana–Zagreb–Beograd–Sarajevo–Skopje–Sofija: Mladinska knjiga; Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije, 2005.

HROBAT, Katja: Use of oral tradition in archaeology: The case of Ajdovščina above Rodik, Slovenia. *European Journal of Archaeology* 10 (1), 2007, 31–56.

HROVATIN, M. Ivan: Izročilo o jezeru kot kozmogonski mit. *Studia Mythologica Slavica* 10, 2007, 105–115.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Folklorno izročilo Breginjskega kota iz Dijaškega arhiva Janeza Dolenca. V: Lucia Trusgnach in Iole Namor (ur.), *Trinkov Koledar za leto 2013*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, 2012, 180–195.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Folklorne pripovedi o izginulih jezerih na Tolminskem (gradivo). V: Karla Kofol (ur.), *Vode (še) dovolj: Zbornik o vodah na Tolminskem*. Tolmin: Tolminski muzej, 2017 (v tisku).

¹³ Darja Skrt v tem kontekstu izpostavlja zgodovino, etnologijo in sociologijo (Skrt 1994: 48), temu lahko dodamo vsaj še literarne vede, jezikoslovje, arheologijo, geografijo itn.

JELINČIČ, Radovan: Folklorno gradivo iz Prvačine. *Traditiones* 23, 1994, 377–382.

KELEMINA, Jakob: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1930.

KELEMINA, Jakob: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Bilje: Založništvo Humar, 1997 [1939].

KLOBČAR, Marija: Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero. *Studia Mythologica Slavica* 15, 2015, 81–109.

KLODIČ-SABLADOSKI, Anton: *Livško jezero: epska pesem*. Gorica: kom. zaloga Narodne tiskarne, 1912.

KRAVANJA, Boštjan: *Sveti svet*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.

KROPEJ, Monika: *Od ajda do zlatoroga: Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 2008.

KUMER, Zmaga idr. (ur.): *Slovenske ljudske pesmi. 1. knjiga: Pripovedne pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.

LOVRENČIČ, Joža: *Gorske pravljice*. Gorica: Goriška matica, 1921.

MEDVEŠČEK, Pavle: *Skrivnost in svetost kamne: Zgodbe o čarnih predmetih in svetih znamenjih na Primorskem*. Trst: Založba Tržaškega tiska, 1992.

MUSONI, Francesco: *Tra gli Sloveni di Montefosca: Med Slovenci v Črnem Vrhu*. San Pietro al Natisone – Špeter: Lipa Editrice, 1996.

OGRINEC, Josip: Kamnik. Zgodovinsko-mestopisen obraz. *Letopis Matice Slovenske za leto 1870*. Ljubljana, Matica Slovenska, 1870, 224–230, <<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-FZ6DKNKI>>, 13. 4. 2017.

PLETERSKI, Andrej: Police na Tolminskem – Prva »ciganska vas na Slovenskem? V: Sašo Jerše (ur.), *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006, 33–45.

RUTAR, Simon: Slovenske pripovedi o jezerih. *Ljubljanski zvon* 11, 1881, 681–687.

RUTAR, Simon: Razvodnica pri Starem selu. V: Branko Marušič (ur.), *Tolminske zgodovinske črtice*. Tolmin: Tolminski muzej, 2001 [1887], 93–95.

RUTAR, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerknjo ž njih prirodnoznanjskim in statističnim opisom*. Gorica: Hilarijska tiskarna, 1882.

RUTAR, Simon: Pozoj. *Kres* 1, 1885, 41–45.

SKRT, Darja: Tolminske povedke ali slike nekega časa. *Glasnik SED* 34 (1–2), 1994, 33–47.

STANONIK, Marija: *Slovenska slovstvena folklor*. Ljubljana: DZS, 1999.

STANONIK, Marija: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2001.

STANONIK, Marija: *Nekoč je bilo jezero*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2005.

ŠMITEK, Zmago: *Mitološko izročilo Slovencev*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.

ŠTREKELJ, Karol: *Slovenske narodne pesmi. Zvezek I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1895–1898.

VALVASOR, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

VIJANSKI, Janko: Povest od jezera v skalski dolini. *Kmetijske in rokodelske novice* 15 (59), 25. 7. 1857, 236.

TERSTENJAK, Davorin: Povesti o jezerih med Slovenci. *Kmetijske in rokodelske novice* 15 (49), 20. 6. 1857, 195.

TERSTENJAK, Davorin: Mythologične drobtine. *Glasnik slovenski* 2 (5), 1. 3. 1959, 78–79.

TROŠT, Stojan: Tolmin. *Geografski obzornik* 8 (2), 1961, 33–44.

VOLARIČ, Dea in Tina VOLARIČ: *Zgodbe iz Posočja*. Tolmin: Tolminski muzej, 2011.

ŽELE, Andreja: *Kaku so živeli in si deljali kratek cejt*. Ljubljana: Kmečki Glas (Glasovi, 12), 1996.

Vir¹⁴

Vir 1: (Pri)povedka o Tolminskem jezeru. – *Pod Kozlovim robom*, Glasilo PO, OŠ France Bevk, Tolmin, 1987/88 (21), 17. Mentorica Tončka Zorjan, gradivo zbrali učenci 7. in 8. razredov (ni podatkov o pripovedovalcu in zapisovalcu posamezne enote).

Vir 2: Duja baba. – Povedala Liza Sivec (71 let); zapisala Mira Lužnik, Tolmin, 1972/73. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Tolmin.

Vir 3: Kako je odteklo Tolminsko jezero in kako je ostala tolminska okolica. – Povedala Blekovka, brez navedbe imena in priimka (84 let); zapisal Jan Maksimiljan, 1957/58, Tolmin. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Tolmin.

Vir 4: (Pri)povedka o ženi z zelenimi lasmi. – Povedal Neni Jurman, brez podatka o starosti; zapisal Aleš Hadalin, Modrej, 1977/78. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči.

Vir 5: Kako se je oblikovala tolminska dolina.*¹⁵ – Povedal Ivan Lebar, Poljubinj; posnel Janez Dolenc (brez datuma in starosti pripovedovalca). Avdio arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, avdiokaseta 30B.

Vir 6: Nastanek Podključa. – Povedal Kovačič Viktor (56 let); zapisala Ester Skrt, Modrej, Stržišče, 1969/70. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči.

Vir 7: Pad ključem. – Povedala: Irena Kacafura (40 let); zapisal Marko Kacafura, Modrej, 1969/70. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči (glej tudi Dolenc 1992: 135).

Vir 8: (Pri)povedka o Podključu. – Povedal: Neni Jurman (brez navedbe starosti); zapisal Aleš Hadalin, Modrej, 1977/78. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči.

14 V arhivskem gradivu nimajo vse enote naslova; na novo dodani naslovi (dodala jih je avtorica tega članka) so označeni z zvezdico (*).

15 Glej opombo 13.

Vir 9: Jezero do pokopališča sv. Mavra.* – Zapuščina Milka Matičetovega,¹⁶ hrani arhiv Inštituta za slovensko narodopisje-ZRC SAZU.

Vir 10: Modrejce. – Zapuščina Milka Matičetovega,¹⁷ hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Vir 11: Otroka med igro prekopljeta jez.* – Povedala Marija Rovšček (75 let); zapisala Ljuba Rovšček, Most na Soči, 1966/67. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči.

Vir 12: Baba z zelenimi lasmi je prekopala jez.* – Povedala Marija Rovšček (75 let), Most na Soči; zapisala Ljuba Rovšček, Most na Soči, 1966/67. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Most na Soči.

Vir 13: Naselitev soške doline. – Povedal Tomaž Skočir (49 let); zapisala Vera Skočir, Kamno, 1976/77. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Kamno.

Vir 14: Kljuke na Kuku pod Mrzlim vrhom.* – Povedal Boris Gregorčič (r. 1934 v Krnu, živi v Tolminu); zapisala Barbara Ivančič Kutin, 13. 1. 2017. Arhiv Barbare Ivančič Kutin.

Vir 15: Livško jezero je segalo do Mosta na Soči.* – Povedal Ivan Šavli (r. 1932, Idrsko); zapisala Barbara Ivančič Kutin, 2013. Arhiv Barbare Ivančič Kutin.

Vir 16: Cerku svetga Lovrenca. – Povedala Alojzija Sovdat (70 let), Ladra; zapisala Slavica Šturm, Ladra, 1969/70. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Matičetovemu poslano gradivo na ISN.

Vir 17: Mrtvaška voda. – Povedala: Marija Stres Idrsko (stara 50 let); zapisal Peter Stres, Idrsko, 1968/69. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Različni kraji.

Vir 18: Mrtve z Livka so peljali s čolnom pokopat k cerkvi sv. Lovrenca.* – Povedali Zora Uršič in Tereza Uršič, Staro selo; zapisala Jadranka Uršič, Staro selo, 1968/69. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Kobariško.

Vir: 19: (Legenda) o Livškem jezeru. – Povedala Karla Šturm (70 let); zapisala Jožica Šturm, Livek, 1969/1970. – Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj, Livek. Vir 20: Legenda o Livškem jezeru. – Povedala Elza Šturm, Livek (59 let) Livek; zapisala: Saša Koritnik, Idrsko, Livek, 1973/74. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Kobariško.

16 Gradivo je prepis tipkopisa, tj. snopiča listov formata A5 brez platnic, naslova in avtorja, in obsega 51 oštevilčenih strani. Prva stran se začne z besedilom pesmi *Na Ponikvah*. Morda je bilo besedilo že kje objavljeno. Snopič smo našli v zapuščini Milka Matičetovega, tipkopis mu je verjetno izročil Joško Kragelj (ki je gradivo najverjetneje tudi pretipkal). Ročno je dopisana pripomba: »Izročil 30. 12. 1940 Rado. V uporabo njemu pa Joško Kr.« Iz pripisov s svinčnikom ob gradivu domnevam, da je gradivo zapisal duhovnik Ludvik Sluga po pripovedovanju Bogomila Skrta (do strani 9) in Albina Krajnika (od strani 9 dalje). Nekaj gradiva je verjetno zapisal tudi Joško Kragelj. Pripoved Jezero do pokopališča sv. Mavra* je v tipkopisu na strani 5.

17 Glej opombo 15.

Vir 21: Livško jezero.* – Povedal Faletič Stanko (60 let); zapisal Radovan Bizjak, Livške Ravne, 1977/78. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj, Livek (glej tudi Dolenc 1992: 43).¹⁸ Vir 22: Jezero (na Kobariškem). – Povzetek pesmi *Jezero v: Lovrenčič Joža: Gorske pravljice*. Gorica: Goriška matica, 1921, 4–8.

Vir 23: Kobariško jezero. – Povedala Anica Uršič (brez navedbe starosti); zapisala Nives Gruntar, Kobarid, 1980/81. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Kobarid.

Vir 24: Kaku je Brgin nastau. – Pripovedovala Gabrijela Školč (brez navedbe starosti); zapisala Andrijana Tonkli, Breginj, 1976/77. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj, Livek (glej tudi Dolenc 1977: 14–15; Ivančič Kutin 2012: 183).

Vir 25: Jezero v Breginjskem kotu.* – Povedala Jožefa Gruntar (70 let), Borjana; zapisala Božica Špolad, Stanovišče, 1977/78. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj, Livek (glej tudi Ivančič Kutin 2012: 183).

Vir 26: Legenda o Nadiži (Nadiža je tekla skoz Pradu*). – Povedala Marija Kramar, Stanovišče; zapisala Nada Filipič, Stanovišče, 1973/74. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Različni kraji.

Vir 27: Kaku so nastale Logje. – Povedala Hedvika Terlikar (68 let), Logje; zapisala Silva Rosič, 1976/77. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj, Livek (glej tudi Dolenc 1977: 15; 1992: 142).

Vir 28: Nadiža je imela druga imena. – Povedal Jože Terlikar, r. 1940, Logje; zapisala Barbara Ivančič Kutin, Logje, 28. 3. 2015. Arhiv Barbare Ivančič Kutin.

Vir 29: Kaj je prerokoval desetnik. – Povedal Jože Žuber, 46 let, Potoki; zapisala Mira Žuber, 1977/78. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Breginj Livek (glej tudi Ivančič Kutin 2012: 190).

Vir 30: Vesoljni potop in Prestreljenik.* – Povedala Marija Berginc, Srpencia; zapisala Zorka Kavš, 1971. Dijaški arhiv Janeza Dolenca, hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, mapa Bovško.

18 V Dolencevi objavi z naslovom Livško jezero se pripoved nadaljuje takole: »Nad jezerom na Ravnah so živele krivopete. To so bile žene, ki so imele obrnjena stopala nazaj. V Babji jami pod skalo so kuhale. Nabirale so zelišča in zdravile ljudi« (Dolenc 1992: 46). V izvirnem zapisu je videti ta del besedila bolj kot samostojna enota, v katerih zapisovalec pove, kje so živele krive pete (pisano narazen!) in kaj so počele. Začetek »Nad jezerom« je v Dolencevi objavi dodan, v arhivskem zapisu ga ni. S tem je Dolenc povezal oba dela v celoto. V prvem delu Dolencevega zapisa je izpuščen podatek, da so bile *rinke* »v enem robu«.

Principal Motifs in the Narratives about Intermittent Lakes in the Region of Tolmin

Exploring the content and motifs of thirty folktales about intermittent lakes in the region of Tolmin, the material is based on various archival and published sources, largely from the personal archives accumulated by Janez Dolenc during his study years. Apart from several exceptions, these narratives are mostly short and simple, devoid of any distinctive stylistic figures. There is only one, or possibly two, protagonist in each story, or they may be referred to as a group (people); neither of them is characterized. The main message of these stories is uniform, claiming that there used to be a lake in a specific location. Other elements of the subject matter may vary from tale to tale. The closer these folktales are to the present, the more they mention concrete events, the time and place, and occasionally also protagonists. The older they are, on the other hand, the more symbols they contain.

All of these thirty narratives include the motif of the specific location of the lake. They may refer either to a general location, i.e. the entire valley; list villages situated in the area that was once a body of water (the villages therefore did not exist yet); or mention a specific part of dry land (where villages already existed). It is possible to infer from some stories that the lake covered a smaller area, such as the vicinity of Sv. Lucija; the lake in Breginjski Kot; and the lake in Livek. In contrast to other lakes, the one in Livek was artificially made and was dammed up with a rampart.

In addition to the above-mentioned motif, the narratives also include at least one of the following: 1) The motif of the origin of settlements (settling), which, in accordance with mythical notions, have preserved the memory of the original population. The origin of a number of places in the region of Tolminsko is explained in this context. 2) The main proof that the lakes had actually existed once is the motif of the mooring rings. Mooring places were identified in many actual locations in this region (see circles on Map 1 and Map 2), which has significantly increased the credibility of the narrative; the more believable the narrative is the more likely it will be able to gain approval of the community, and will be preserved longer. 3) Folktales offer different explanations as to who, or what, caused the lake to drain away, and why: this may have been brought about by large and powerful mythical beings (i.e. a wild woman with green hair, who drinks the water from the lake or digs a drain with a huge hoe, or else a giant who has torn apart the hills that up to then had been preventing the lake to drain away) (see footprints on Map 1 and Map 2); biblical characters (Our Lady); ordinary people (women, men, or children); divine forces (God), and the forces of nature (water pressure, earthquake). 4) The tales contain numerous explanations as to where the water had flowed away originally, and where it has shifted after the event that had caused the draining of the lake (see signposts on Map 1 and Map 2). Occasionally they are in contradiction with the current geomorphological facts, for example the outflow of the river Soča towards Cividale.

